

**Iulia Mărgărit**

## MUNTENISMELE, CRITERIU DE LOCALIZARE A UNOR PROVERBE

Publicarea unei culegeri de „proverbură și ghicitori” sub titlul „Românul glumeț”, în a doua jumătate a secolului trecut, la București, oferă cititorului contemporan, peste timp, o suită de precepte morale, care îi atrag atenția nu numai prin mesajul transmis, ci și prin elementele lexicale-cheie (ori în relație cu acestea), folosite pentru formularea mesajului respectiv. De cele mai multe ori, este vorba de lexeme învechite, ieșite din uz, sau cu specific local, regional. În consecință, ele ar putea constitui un criteriu de localizare a creațiilor respective, în sensul producerii și circulației lor, anume în partea sudică a țării, sau doar a adaptării lor în aceeași zonă, prin substituirea nucleelor lexicale cu regionalisme adecvate.

În cele ce urmează, prezentăm câteva dintre lexemele de acest fel, identificate în corpusul „Românul glumeț”. Pentru comentariu, le-am sistematizat după criteriul etimologic.

### Elemente moștenite din latină sau din substrat:

**a**, prep. cu caracter arhaic < lat. *ad*, în construcții, cu același caracter, ulterior aglutinate: *a fund*: *Banul te bagă a fund*, *banul te scoate în und* (40)<sup>1</sup>. Structurile primare *a fund*, *în und(ă)* indică nu numai elementele asociate, în mod simetric, statutul lor morfologic, ci și relația concurențială dintre cele două conective *a/în*, balanța înclinând, în timp, în favoarea ultimului, cel dintâi sfârșind, adesea prin fuzionare cu numele postpus, ca și în cazul de față, cf. adj. *afund*, ~-ă, „adânc, ~-ă” (Mărgărit 2011: 262–275). Un caz similar îl constituie adv. *a nume* „pe nume”: *Spuneți-mi acum a nume* / *Ce pom e acela-n lume* [...] (ulmul) (63). În contextul citat, atât grafia cât și semantismul sunt relevante pentru identitatea construcției prepoziționale corepunzătoare, fiind vorba de o ghicitoare, precum și pentru perspectiva aglutinării. Fără să reprezinte un element specific, exclusiv, graiurilor sudice, prepoziția **a** era cunoscută și acestora și este chiar, în etapa actuală, activă în zonă (DGS, I, s.v.). După DA, conectivul, la începutul secolului trecut, era propriu altor provincii;

**argea** s.f.: *Mica, mititeaua, umple argeaua!* (= lumânarea) (182). Sensul cuvântului, *argea*, în context, este clarificat de un corespondent din Ialomița, al cărui răspuns la Chestionarul lui Hasdeu, a fost inclus în HEM, 309–311: *În timpurile trecute, pe când cultura cănepei și a inului era în floare, în județul nostru, femeia de la țară obișnuia a țese pânza de tort într-un mic bordeiaș, săpat în formă de dreptunghi în care se așeza războiul ... Acest bordeiaș se numea argea. Umbra și umiditatea ce domneau în argea dădeau firelor de tort o duritate*

<sup>1</sup> Cifra reprezintă numărul de ordine sub care a fost așezat proverbul în volum.

care permitea ca pânza să se țeasă bine și des, fără a se rumpe vreun fir, cum s-ar fi întâmplat afară în aer uscat. După o altă informație parvenită din Dâmbovița, *argeaua* a reprezentat o construcție de scânduri, un fel de baracă sau de polată în care țes femeile vara (DA s.v. 1.). Hasdeu, *op. cit.*, comentează celelalte sensuri ale cuvântului, care, în cazul de față, rămân în afara interesului nostru, limitându-ne la cel de bază, în formularea din HEM, II: *argea* 1. „în țesătorie, numai cu acest sens a fost cunoscut până acum lexicografilor”. Laurian-Massim: *argea* „groapă săpată în pământ în formă pătrată și în care vara țes femeile pânza, iar iarna se pun stupii”; Costinescu: *argea* „bordei, temnic în pământ, în care țărăncile țes pânză, materii care cer locul umed”. Fără indicații asupra răspândirii, DA ilustrează cuvântul cu citate, exclusiv, din sudul țării, ca și HEM: Iordache Golescu („Convorbiri literare” 1874: 73) recomanda femeilor: *Întâi furca, apoi argeaua și celelalte în urmă, niciuna să nu-ți scape din mână!*; I. Heliade-Rădulescu, *Opere*, I: 187, evoca activitățile câmpenești de căpetenie, specializate pe sexe: *Dar câmpul și argeaua câmpeanul ostenește / Și dup-o cină scurtă și somnul a sosit ...*; după Delavrancea, *Sultănică* 1888: 12, *argeaua* era domeniul în care unele fete se evidențiau: *De harnică, harnică n-are cum mai fi: unde pune mâna, Dumnezeu cu mila. Sare din vârful stogului și cade ca un fulg. În argea nu i se văd mâinile*. Ulterior, *argea* s-a restrâns la accepția de bază „război de țesut” (DEX s.v. 1.). După St. Dumistrăcel [2000]: 33, numele „războiului de țesut a trecut asupra adăpostului în care acesta era construit, un uz care s-a generalizat (mai ales în sudul țării)”. Drept dovadă, sursele multiple în care lexemul apare, începând chiar cu ghicitoarea citată. Datorită cuvântului-cheie propus spre deciptare, între timp retras din lexicul uzual, aceasta a fost condamnată la o circulație tot mai limitată, până la dispariție. O situație mai puțin drastică a cunoscut proverbul: *Nu te grăbi ca fata mare la argea și ca văduva la măritat!* Sensul acestuia este dezvăluit în HEM, II: 310: „Fetelor leneșe, neplăcându-le țesutul, de aici zicătoarea pentru cei molateci” (v. și Pann, *Proverbe*, III: 15). Relația dintre tinere și *argea*, în lumina reală, apare într-un fragment de cântec din Dobrogea: *Soacră-mea muiere rea / Mă trimite la argea!* (HEM, II: 310). Îndrumarea forțată a fetei la țesut este motivul jocului de copii „*La argea, cățea!*”: *Se iau de mână mai mulți copii, formând un cerc întins. Unul se face mumă și altul fată. Muma e cu un băț în mână și silește pe fată la argea (id. ib.)*. De aceea, apreciază Hasdeu, „*argea* pare în cea mai strânsă asociațiune cu fete”. Ca origine a lexemului, DA menționează opțiunea lui Hasdeu (greaca), față de care propune un etimon din turcă, neconfirmat de Suciu. După Brâncuș, V: 30, *argea* provine din substrat și cunoaște o largă răspândire în dacoromână. Dicționarele confirmă această realitate, pentru toate sensurile, în afara celui de bază. În absența indicațiilor teritoriale, ne orientăm după proveniența citatelor, majoritar, de la autori din Muntenia. Pătrunderea cuvântului în paremiologie reflectă circuitul acestuia în zonă: *Muierea la război, ca bărbatul la argea!* (Iord. Golescu *apud* Zanne, II: 4628). După DA, *argea* apare în context doar pentru evitarea omonimiei, ignorând frecvența cuvântului în zonă: *La argea, fără vergea, n-ai ce căuta!* (Zanne, P., III: 6537); *Măi cazace, căzăcele / Ce cați noaptea prin argele!* (idem, VI: 13258), dar și în opera

lui Delavrancea (O, II: 182): *Copiii bat din palme, bunicul le cântă „Măi cazace, căzăcele/ Ce cați noaptea prin argele?”*, incursiune motivată de faptul că în spațiul respectiv lucrau tinere fete. În timp, proverbul a dezvoltat mai multe variante, prin contragerea structurii primordiale, *Nu te grăbi ca fata mare la argea și văduva la măritat*, cu evidentă tentă ironică, ambele persoane desemnate excluzând, dintre preocupările lor, obiectivele menționate. Apar astfel variantele, mai întâi, *Nu te grăbi ca fata mare la argea!* (cf. Bacalbașa, S.A.: 100), apoi, prin abandonul lexemului perimat și a secvenței corelative, următoarea: *Nu te grăbi ca fata mare la măritat!*, soluționare decisivă în redirecționarea conotației peiorative inițiale.

**codru** s.m. „bucată mare de pâine, mămăligă etc.” < lat. \**quodrum*: *Omul flământ codri visează* (7); *Câinele nu fuge de codru, ci de ciomag* (11).

În legătură cu răspândirea cuvântului, DA face mențiunea „în toată țara”, dar textele ilustrative reprezintă, exclusiv, Muntenia. Tot în același sens, al provenienței, menționăm o versiune din Mehedinți: *Cine se culcă nemâncat codri visează* (Zanne, P., IV: 8887); *Flământului îi pare miere codrul cel uscat* (*id.*, *ib.*, V: 553). O dovadă suplimentară a caracterului regional al cuvântului o constituie atestarea unei variante basarabene a celui de al doilea proverb citat din colecția „Românul glumeț”: *Câinele nu fuge de colac, ci de ciomag* (I. Cr. 1998: 57/10; Prov. rom. 1992: 55), unde, în loc de *codru*, necunoscut în zonă, figurează *colac* „cozonac”, semantism arhaic conservat în graiurile din Basarabia, dar în DA s.v. 1. semnalat, firesc, pentru „Transilv., Ban., mai rar în alte părți”;

**dupe**, prep. în varianta fonetică hipercorectă pentru forma etimologică *după* < lat. *de post*, pusă în circulație prin pseudointerpretare, din cauza rostirii muntenești *pă*, în loc de *pe*: *Tu umbli dupe el cu mila, și el dupe tine cu pila; Mojicul dupe ce se cunoaște? Dupe vorbă* (59);

**estimp** adv. „în prezent, acum” < *istum tempus*: *An scuișam în iarbă și estimp în barbă* (43). CADE citează proverbe muntenești care, indirect, indică repartitia teritorială a fostului compus: *An n-am câștigat, estimp am păgubit, la anu trag nădejde* (Pann). *An s-a ars și estimp suflă* (Iord. Goleșcu), la care mai adăugăm încă unul: *An a mâncat leurdă și estimp îi pute gura* (*idem*, *apud* Zanne, P., III: 6620);

**foale** s.n. „burduf, sac făcut din pielea unor animale” ; „abdomen, pânțece” < lat. *follem*, cunoscut mai ales în aria vestică, dar atestat și în sudul țării. *Te lași moale, te bagă-n foale* (29) avertizează asupra pericolului de a deveni captiv din vină proprie. Ghicitoarea *Tata ridică foalele, mama bagă moalele?* (țestul) (196) ilustrează semantismul „abdomen, cavitate” [fig.] pentru tipul de cuptor definit de țest. Prin conversiune, *moalele* desemnează diversele feluri de aluaturi puse la copt. Același lexem, pentru zona sudică, este confirmat și de alte surse: *Foalele pline cântă mai bine* – Mehedinți (Zanne, IV: 10033). Relativ recent, în graiurile muntenești, cuvântul a fost înregistrat în două expresii: *a jupui foale* „a jupui un animal pe de-a-ntregul, fără tăieturi”: *A venit lupu, l-a jupuit așa foale, l-a jupuit întreg așa* [mielul], *fără ca pielea să se spargă* (*Gl. Munt.* / pct. 780, Saielele, com. Lunca, Teleorman). Făcând parte din seria sinonimelor corelative, reprezentând vestul dacoromânei, în patrulaterul *burtă / pânțece / pânțete / foale*, urmașul lat. *follem*

apare fixat și într-o expresie semnalată în Argeș: *a se umfla în foale* [fig.] „a-și da aere, a se îngâmfa” (*Gl. Argeș* s.v.). Atestările citate probează existența unei foste arii de circulație a cuvântului mai largă, în afara celei vestice. Pentru a crea expresii care să se impună, nucleul acestora trebuia să fi fost cunoscut vorbitorilor, în caz contrar ele nu ar fi intrat în uz, nu ar fi existat. Ipoteza pătrunderii, sub forma de texte cristalizate, presupune, de asemenea, cunoașterea nucleului lexical, pentru preluare, altfel, operația nu ar fi putut avea loc;

**lac** s.n. < lat. *lacum* apare cu semantism diferit, față de cel specificat în DA, pentru Mehedinți: *O scobitură a pământului plină cu apă se cheamă baltă, când e mică; când e mare, se cheamă lac*. Criteriul dimensiunii în evaluarea *lac / baltă*, în proverbele incluse în colecția din „Românul glumeț”, nu relevă posibila distincție: *Din picătură se face lac* (11); *Picând, picând, baltă se face* (25). De altfel, în ultimele două versiuni-zicale identificate, pentru același semantism, diferențele de înțeles par imperceptibile, mai ales, dacă avem în vedere consemnările recente, din aria sudică, pentru definiția *lac* „loc cu apă stătătoare după ploaie sau după inundație” (NALR – Olt., h. 332; ALRR – Munt. și Dobr., h. 543, *Gl. Munt*, DGS, II, s.v. *lac* 2.);

**morsica** vb. [mai ales, despre animale sălbatice] „a mușca” < lat. *morsicare*, variantă a verbului *murseca*: *Cine e morsicat de șarpe, se ferește și de șopârlă* (41), al cărui semantism este echivalent cu *Cine s-a fript cu ciorbă suflă și-n iaurt*. Crearea proverbului datează din epoca în care verbul moștenit din latină era uzual, fiind specializat pentru a exprima atacul curent al sălbăticiunilor asupra altor viețuitoare;

**picere** „picioare”, variantă morfologică de plural, de la *picior* s.n. < lat. *petiolus*: *Unde nu este cap vai de picere* (7), fără să putem preciza dacă textul constituie o adaptare sau o creație primordială, ca și pentru următorul: *Găina, când se vede în grămadă, răcăie cu picerele* (39). În schimb, în exemplul care urmează, intruziunea ulterioară a variantei este (aproape) certă: *Merge doda [= dada „iubita”] pe cărare / Patru mâini, patru picere, / Patruzeci de unghișoare* (202) Impunerea formei regionale, chiar acolo unde produce perturbări în eufonia textului, se explică prin poziția consolidată a acesteia în grai;

**puț** s.n. „fântână” < lat. *puteus*: *Cu funia altuia nu te lăsa-n puț* (10) exprimă un sfat practic îndemnând la prudență și circumspecție, ca și celălalt: *Apă să bei din chiar puțul tău!* – Iord. Golescu *apud* Zanne, P, I: 104. Cuvântul face parte din seria celor propuse și comentate de Valeriu Rusu (1963: 83–107) spre a extinde lista lexemelor definatorii pentru aria sudică, elaborată de Emil Petrovici și completată, ulterior, de Romulus Todoran.

#### Elemente cu etimon necunoscut:

**mălai**<sup>2</sup> s.n. „făină de porumb”, produs de subzistență de-a lungul veacurilor pentru populația, majoritar, țărănească: *Ruda omului este punga cu bani și sacul cu*

<sup>2</sup> În includerea cuvântului în categoria menționată, ne-am orientat după dicționare, care, în general, nu au rezolvat aspectul etimologic al cuvântului. După Avram PE: 118–123, *mălai* aparține fondului latin moștenit: \**mīlialia*.

**mălai** (59), *Caută să ia din sac grăunțe și din postavă mălai* (39). Soarta acestui regionalism a fost modificată prin preluare în varianta standard;

**terci** s.n. „preparat culinar: mălai fiert în apă; mămligă fără consistență”, concordant, ca regim alimentar de bază al țărănimii, cu produsul anterior: *Cine are piper mult pune și în terci*, cu varianta moldovenească, consemnată din Covurlui, *Cine are sare pune și-n chisăliță* (Com. Sat., IV, nr. 1: 456). Cuvântul marcat grafic figurează și în alte proverbe din zonă: *Cine s-a fript cu terci suflă și-n iaurt* (comunicat din Slatina) (Zanne, P., II: 5229).

#### Formații interne:

##### Derivate:

**bumbăcar** „negustor de bumbăcărie”, după DA, cu analiza *bumbac* + suf. *-ar*. Cu o unică atestare, la Anton Pann, cuvântul s-a perpetuat din dicționar în dicționar în virtutea aceluiași citat ilustrativ: *Bumbăcarul nu se uită cu ochi buni la câinele alb* (39);

**cotoi** s.m. „motan”: *Cotoiul, dacă-mbătrânește, șoareci mititei iubește* (41), modificare explicabilă, dată fiind scăderea virtuților de animal de pradă ale acestuia, cu vârsta; de aici opoziția dintre cele două categorii de animale. Explicația noastră s-ar părea că este numai o posibilă decriptare. Zanne, I: 1742 menționează interpretarea „bătrânilor le plac fetele tinere” = *cotoii bătrâni caută șoarecii tineri*.

După DA, cuvântul *cotoi* circulă pe o arie mai largă decât Muntenia, dar fără Transilvania. Relevant pentru statutul acestuia este faptul că, încă în secolul al XIX-lea, traducătorul basmului semnat de Ch. Perrault, în limba română, nu a optat pentru versiunea muntenească, ci a pus în circuit titlul „Motanul încălțat”, percepend *cotoi* ca un regionalism flagrant. Faptul nu îl împiedică pe Duiliu Zamfirescu să îl infiltreze, neizbutit, într-o alternativă de titulatură, în romanul „Viața la țară”, după ce deja se impusese versiunea citată: *Ia mai bine spune lu tata mare „Povestea cotoiului încălțat”!* (Zamfirescu, *Viața la țară. Tănase Scatiu*: 235). Pentru originea cuvântului în discuție, DA propune derivarea de la *\*cata* „pisică” < lat. *catta*, forma primordială, *cătoi*, urmând modelul slav *cot*. Întrucât modelul în cauză nu a fost atestat pe terenul limbii române, este greu să luăm în considerație influența acestuia. Mult mai probabilă rămâne derivarea moțională, dacă admitem baza *cata* pentru *cătușă*, în cadrul căreia potențialul *cătoi* (cf. *vulpe* > *vulpoi*), prin accident fonetic, respectiv, asimilare vocalică regresivă la distanță [ă] – [o] > [o] – [o], ar fi fost modificat în forma *cotoi*. Derivatul astfel creat figurează în creațiile unor autori din Muntenia (După DA: *Întâlni într-o zi pe Chir Pisicovici, / Cotoi care avea bun nume-nre pisici* – Alexandrescu, *Meditații*: 313. *Face odată rost de un cotoi și de o pisică* – D. Stănoiu, C.I.: 128. *Cotoiul sta lângă dâșii și torcea* – Ispirescu, L.: 282);

**innemerî**, vb., derivat analogic după modele ca *innopta*, *innora*, denominative a căror bază începe cu nazala [n]. În cazul de față, deverbalele creat de la varianta învechită simplă nu se justifică decât formal, din motivul menționat. În prezent,

*innemeri* cunoaște o largă răspândire în partea meridională a țării, fiind înregistrat în DGS, II, s.v. *innimeri*, după următoarele surse: TDO, AFLR, ALRR – Munt. și Dobr.: *Când a pus fata mâna pe o farfurie, un băiat sau o altă fată se uită să vadă ce este sub farfuria aia. Dacă innemerește de este acolo dinte [= pieptene], spune că cică-l ia dințos, cu dinții mari [pe viitorul soț] (TDO, 356, pct. 979, Urzicuța, fostul raion Băilești). Innemerea săpun, zicea că-l ia lutos, murdar (AFLR / pct. 821, Crevedia Mare, Giurgiu);*

**mănușă** s.f. „toartă (la oale, vase, căni)” < *mână* + suf. *-ușă* în: *Olarului, unde-i place, acolo pune mănușa* (19) exprimă bunul plac al celui care are putere de decizie. Accesoriul menționat, în alte zone, este numit diferit: *Donițele (cofele) cu sau fără capac (clapă sau pleoapă) au o coadă ce se cheamă mănușă sau toartă* (Damé, T.: 85);

**pisică** s.f. „animal domestic carnivor din familia felidelor” < interj. *pis* + suf. *-ică* (DLR s.v.): *Unde nu este pisică, șoarecii steagu ridică* (4). Preluat de varianta standard, *pisică* s-a deregionalizat, spre deosebire de *mâță*, lexem emblematic pentru aria nordică. *L-a prins cu mâța în sac* s-a impus în această structură, prin preluare în limba cultivată, o eventuală rectificare ar anula autenticitatea textului cristalizat, ca atare, în graiurile moldovenești.

#### Compuse:

**du pă**, în locul compusului *de pe*, creat prin rostirea dură, specific muntenească, a prepoziției *pe* > *pă* și, totodată, prin confuzie cu prepoziția *după*: *Vorbește cu dușii du pă lume* (52). Mai clare sunt exemplele următoare: *Umblă să ia două piei du pă oaie* (18); *De la un râu platnic și cu cenușa du pă vatră te mulțumești* (28);

**gogoși de tufă**, compus, prin alăturare, ca și cel anterior, cu semantismul „excreșcență pe ramurile stejarului «*querqus pubescens*» (= tufă)”. Nu are calitățile *gogoșii de ristic* (= *gogoasă de cerneală* sau ~ *de stejar*) „excreșcență, de mărirea unei alune, ce se face pe ramurile tinere ale stejarului «*quaercus infectoria*»” (DA s.v. *gogoasă*), întrebuințat ca medicament astringent, pentru prepararea cernelii sau înnegrirea sprâncenelor. De aici, zicala *Cu gogoși de tufă nu se înnegresc sprâncenele*, cunoscută în Munt., Olt., Dobr. (DLR s.v. *tufă*).

Compusul creat pe terenul limbii române ridică probleme pentru originea obscură a determinatului.

#### Formații externe:

##### Elemente bulgărești:

**neam** adv. cu semantismul „deloc”, pe lângă verbe, „niciun” și „nicio”, pe lângă nume < bg. *njama*: *M-a trimis doamna de sus / La doamna de jos / Ca să coasă cusătură, / Fără neam de tivitură* (57). Împrumutul este specific Munteniei. În aria sudică, în prezent, *neam* se întâlnește în construcțiile cu negație dublă, ca indice secund. În limba veche, acest tip de negație era construit cu *nimic*. Cu

timpul, construcția s-a restrâns, dobândind un pregnant caracter arhaic. Se mai întâlnește la românii minoritari din afara țării (Mărgărit 2003: 227–234; idem, *Românii*: 58–67). În prezent, în graiurile muntenești, construcția a fost resuscitată cu aportul indicelui *neam*, element regional caracteristic zonei (Mărgărit 2010: 145–154): *I-a luat laptele [vacii]. Nu mai are lapte **neam*** (AFLR / pct. 823, Uiești, com. Bucșani, fostul jud. Ilfov); *Dintre copiii toți, pe mine nu m-a dat [la școală]. Și mai aveam două surori, le-a dat, și alea n-a-nvățat **neam*** (TDM, I, 196, pct. 758, Topana, Olt);

**noroi** s.n. „pământ muțat de apa ploilor sau a zăpezilor, formând o masă păstoasă în care se afundă piciorul; nămol” < bg. *naroj*, în prezent absorbit de limba standard, în trecut specific pentru partea de sud a țării: *Fuge de ploaie și dă în **noroaie*** (5) = *Fuge de dracu și dă peste taică-su*. Eufonia textului pledează pentru caracterul local al creației;

**obor** s.n. (Munt., Mold.) „loc împrejmuit unde se ține târgul de vite; târg de vite”: *Și măgarul se vinde în **oborul armăsarilor*** „și produsele inferioare se vând la un loc cu cele superioare”. Împrumutul de origine neo-slavă (bg., srb. *obor*) caracterizează vechile principate, spre deosebire de restul provinciilor unde un astfel de loc se numește cu un cuvânt provenind din vechea slavă *târg* < *trŭgŭ*;

**tiugă** s.f. „tigvă” < bg. *tikva*: *Șoarecele nu încapă în gaură și și-a legat și o **tiugă** de coadă* (26). Statutul de regionalism al elementului-cheie a fost confirmat, recent, de DGS, III, s.v. *tigvă*, prin numeroase atestări, pentru variantă, din Oltenia și Muntenia, pe baza atlaselor regionale, a Gl. Munt., a volumelor de texte dialectale.

#### Elemente sârbești:

**ciorbă** s.f. „fel de mâncare constând dintr-o zeamă acrită, preparată din legume sau carne”, cuvânt mediat de limbile bulgară: *čorbá* și sârbă: *čorba* (Suciu) < tc. *çorba* și conservat în proverbul: *Cine păzește sofraua mânâncă **ciorbaua*** (32). Alături de *ciorbă*, limba română a adoptat o variantă larg răspândită, *ciorbă*, care s-a generalizat, pentru început, în aria sudică, mai apoi prin „promovare” în limba standard, la nivel general;

**dodă** s.f. var. pentru *dadă* „iubită” < srb. *dada*, < tc. *dada*, regionalism (DLR s.v. *dadă*<sup>1</sup> 2.) (202): *Merge **doda** pe cărare, / Patru mâini, patru picere / Patruzeci de unghișoare?* (gravidă). Cuvântul se întâlnește frecvent în creația populară din partea de sud a țării: „– *Aolică, **dodă** fa, / Au, tu mi-ai făcut ceva / De nu te mai poți uita!*” (TPP: 313); *Foicică foi de bob, / **Doda** mea de peste Olt, / Cu moșișoru d-un cot!*” (FOM, II: 513).

#### Elemente turcești:

**chirigiu** s.m. „cel care transportă oameni sau mărfuri, cu căruța, în schimbul unei plăți” < tc. *kiragy*, astăzi cuvânt învechit, pentru că îndeletnicirea a dispărut de mult, odinioară fiind deosebit de căutată, în cuprinsul Munteniei și al Moldovei.

Drept dovadă, în ținuturile respective, se aprecia(ză) avantajul de a practica îndeletnicirea menționată: *Chiria deșteaptă pe chirigiu și drumul pe călător* (32);

**chiulaf** s.n. „un fel de căciulă turcească mare (în jurul căreia se înfășura turbanul)” < *kûlâh*: *La așa cap, așa chiulaf* (13), zicătoare perpetuată prin substituția nucleului-lexical: *La așa cap, așa căciulă*. Împrumutul a dispărut odată cu dispariția obiectului și a realității istorice în cauză, după o anumită popularitate, reflectată în paremiologia populară. *A avea chiulac* se utiliza pentru a exprima admirația față de cineva, recunoscut pentru inteligența sa, pentru capul său (v. DA s.v. *chiulaf*);

**sofra** s.f. impus în sintagma *sofra turcească* „masă mică la care se mânca șezând pe divan, pe un scăunel sau pe rogojină” < tc. *sofra*, apare în proverbe „de epocă”: *Cine păzește sofraua* ... cu referire la avantajul celui aflat în slujba respectivă, privilegiat prin șansa de a fi permanent în proximitatea mâncărilor. Cuvântul a dispărut odată cu obiectul denumit;

**peșingea** adv. [în legătură cu modul de achitare a taxelor, a impozitelor, a plăților] „în numerar, bani lichizi, peșin” < *peșinci* „idem”, în expresia *peșingea pe ipingea* „bani (re)vârșați pe o ipingea întinsă pe pământ”; de aici: *Mai bine peșingea pe ipingea decât cu toptanul și banii la anul* (32).

**Toponimele** incluse în structura unor astfel de texte (Ungureanu 1982: 353) probează, prin ele însele, locul de emiteră a proverbelor. Din acest punct de vedere, *A înnemerit orbul Brăila* (6) nu mai necesită comentarii. Sorgintea locală a acestuia se verifică prin creația paralelă, dar cu o altă circumscriere teritorială: *A nimerit chiorul Suceava* (Zanne, P., II: 5049). Pentru *Minciună cât Colțea de mare* (22), prin definiție, pendinte de București, plasticitatea și expresivitatea formulării au fost percepute, de bucureșteni, în special, atâta timp cât a existat turnul în cauză, situat în partea centrală a capitalei. Eficiența zicalei, prezentă, justificat, în „Ciocoi vechi și noi” de N. Filimon, a început să pălească odată cu sacrificarea construcției în 1887, când edilii au decis modernizarea străzii. În planul limbii, demolarea a precipitat ieșirea din uz a formulei comparative, prin dispariția suportului real al acesteia, a elementului de referință.

Prezentarea lexemelor identificate în structura unor proverbe din culegerea „Românul glumeț”, demonstrează următoarele:

– pe de o parte, creațiile respective, proverbe și ghicitori constituie, implicit, modalități de conservare a unor lexeme cu circulație limitată în timp și în spațiu (*argea, estimp, chiulaf, peșingea* etc.), în construcții pietrificate;

– pe de altă parte, formațiile în discuție certifică crearea și răspândirea acestor producții într-o anumită regiune, în cazul de față, partea sudică a țării, cu regionalisme proprii, în ciuda posibilității de considerare, a graiurilor muntenești, ca „baza dialectală a limbii literare”.

Ele probează calitatea de elemente regionale a lexemelor-cheie prin:  
 a. posibilitatea glosării acestora cu elemente lexicale specifice altor zone: *argea* „război de țesut, stative, teară”; *codru* „dărăb, călcâi (de pâine)”, *cotoi* „motan”; *dodă* „lele, nană”; *estimp* „acum, în ziua de azi”; *foale* „burtă, pânțece”; *lac* „țâu”; *morsica* „mușca”; *neam* „deloc, defel”; *noroi* „tină, im(ală), glod”; *obor* „târg”; *pisică* „mâță”; *puț* „fântână”; *terci* „cir”;  
 b. posibilitatea confruntării cu proverbe – variante din alte arii: *Câinele nu fuge de codru, ci de ciomag*, variabila constând în regionalismul substituibil: *codru / colac: Câinele nu fuge de colac, ci de ciomag; cotoi / motan: Cotoiul, dacă îmbătrânește, șoareci mititei iubește*, față de varianta moldovenească *Motanului bătrân șoareci mititei îi place* (Zanne, P., I: 2759), *pepeni / bostănărie, harbuzărie* [= cultura de ...]: *Frica păzește pepenii* (57) prin raportare la *Frica păzește bostănăria (harbuzăria)*.

#### ABREVIERI

AFLR	= <i>Arhiva fonogramică a limbii române</i> a Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”.
ALRR – Munt. și Dobr.	= <i>Atlasul lingvistic român pe regiuni. Muntenia și Dobrogea</i> , I–II, de Teofil Teaha, Mihai Conțiu, Ion Ionică, Paul Lăzărescu, Bogdan Marinescu, Valeriu Rusu, Nicolae Saramandu, Magdalena Vulpe, București, 1996.
Avram PE	= Andrei Avram, <i>Probleme de etimologie</i> , „Etymologica”, 4, București, [Editura] „Univers Enciclopedic”, 2000.
Brâncuș, V. Com. sat.	= Gr. Brâncuș, <i>Vocabularul autohton al limbii române</i> , București, 1983. = „Comoara satelor”. Revistă lunară de folclor. Blaj. Anul I, 1923 ș.u.
Costinescu	= Ion Costinescu, <i>Vocabular româno-frances</i> , București, 1970.
DA	= Academia Română, <i>Dicționarul limbii române</i> , București, 1913–1948.
Damé, T.	= Fr. Damé, <i>Încercare de terminologie poporană</i> , București, 1898.
Delavrancea O, II	= B. Delavrancea, <i>Opere</i> , II. Ediție îngrijită de Emilia Șt. Milicescu. București, Editura pentru Literatură, 1963.
DGS I–III	= <i>Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice</i> , volumul I, Literele A–C, București, 2009; volumul II, Literele D–O, București, 2010; volumul III, Literele P–Z, București, Editura Academiei, 2011, coord. Maria Marin.
DLR	= Academia Română, <i>Dicționarul limbii române</i> (DLR). Serie nouă, București, 1965 și urm.
Dumistrăcel [2000]	= Șt. Dumistrăcel, <i>Până-n pânzele albe. Expresii românești</i> . Biografii – motivații. Ediția a II-a, revăzută și augmentată, Iași, Institutul European.
FOM	= <i>Folclor din Oltenia și Muntenia</i> . Texte alese din colecții inedite. Vol. I s.n. [București], 1967.
Gl. Munt.	= <i>Glosar dialectal. Muntenia</i> , de Maria Marin, Iulia Mărgărit, București, 1999.
HEM	= Bogdan Petriceicu-Hașdeu, <i>Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor</i> , tom. I–III, București, 1877–1893; ediție îngrijită și studiu introductiv de Grigore Brâncuș, 1972, 1974, 1976.
ISE	= Iulia Mărgărit, <i>Ipozeze și sugestii etimologice. Note și articole</i> . „ETYMOLOGICA” 18, 2005.
Laurian-Massim	= A.T. Laurian și I.C. Massim, <i>Dicționarul limbei române</i> , I–II, București, 1871, 1876.
Mărgărit 2003	= Iulia Mărgărit, <i>Construcții cu negație dublă în graiul românilor din Ungaria</i> , în SCL, LIV, nr. 1–2, p. 227–334.

- Mărgărit 2010 = I. Mărgărit, *Noi construcții cu negație dublă în graiurile muntenești actuale în Studii de limbă română. Omagiu profesorului Grigore Brâncuș*, editori Gh. Chivu, Oana Uță-Bărbulescu, București, Editura Universității din București, p. 145–154.
- Mărgărit 2011 = I. Mărgărit, *O veche relație prefixală, a-/in- și reflexele ei în lexicul dialectal*, în *Lucrările celui de-al XIV-lea Simpozion Internațional de dialectologie* (Cluj-Napoca, 16–17 septembrie 2010), [Cluj] [Editura Argonaut Scriptor], p. 262–275.
- Mărgărit, *Românii* = I. Mărgărit, *Românii din afara României și limba lor*. Perspectivă dialectologică, București, 2011.
- NALR – Olt. = *Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Oltenia*. Vol. I–V, întocmit sub conducerea lui Boris Cazacu, de Teofil Teaha, Ion Ionică și Valeriu Rusu, București, 1967–1984.
- Prov. rom. = *De la lume adunate. Proverbe românești*. Chișinău [Editura Hyperion], 1992.
- Românul glumeț = *Românul glumeț*. Basme, legende, tradițiuni, orațiuni de Anul Nou, de nuntă. Cântece populare vechi, ghicitori, Povestea vorbii sau proverburii etc. Partea I: *Proverburii și ghicitori*, București, 1874.
- Rusu 1963 = Valeriu Rusu, *Contribuții la descrierea graiurilor* (pe baza ALR II<sub>2</sub>, „Fonetica și dialectologie”, p. 83–107.
- Suciu = Emil Suciu, *Influența turcă în Contribuții la studiul limbii române literare, secolul al XVIII-lea (1688–1780)*. Coordonatori: Ion Gheție și Gheorghe Chivu, p. 153–190.
- TDM, I = *Texte dialectale. Muntenia*, sub conducerea lui Boris Cazacu. Vol. I, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe, București, 1973.
- TDO = *Texte dialectale. Oltenia*, publicate sub redacția lui Boris Cazacu, de Cornelia Coșuț, Galina Ghiculete, Maria Mărdărescu, Valeriu Șuteu și Magdalena Vulpe, București, 1967.
- TPP = G. Dem. Teodorescu, *Poesii populare române*. Culegere de... București, Tipografia Modernă, 1885.
- Ungureanu 1982 = V. M. Ungureanu, *Toponime în expresii și proverbe*, în *Studii de onomastică*, III, volum îngrijit de Ioan Pătruț, Eugen Pavel, Augustin Pop, Ion Roșianu, Gabriel Vasiliu, Cluj-Napoca [f.e.], 1982.
- Zanne, P. = Iuliu A. Zanne, *Proverbele românilor*, vol. I–X, [București], 1895–1912.

## LES TERMES DE MUNTÉNIE, CRITÈRE DE LOCALISATION DES PROVERBES

### (Résumé)

Ce travail se propose de démontrer le fait que les éléments régionaux de Munténie qui font partie de la structure des proverbes représentent la zone de provenance. La qualité d'éléments emblématiques de ceux-ci est prouvée par rapport aux régionalismes des autres provinces (*argea, război, stative, tiară*). En même temps les dictons et les proverbes constituent le cadre de perpétuation des lexèmes qui ont restreint leur aire de circulation ou même sont disparus.

**Cuvinte-cheie:** regionalism, semantism, arhaism, lexem-cheie.

**Mots-clés:** régionalisme, sémantisme, archaïsme, lèxeme-clé.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”  
al Academiei Române  
București, Calea 13 septembrie nr. 13*